

17 maart 2026

SHEILA SITALSING OVER DEMOCRATIE

#Nieuws #Democratie

Wat staat ons te doen in een tijd van autoritaire en antidemocratische politiek? Wat is er nodig om de democratische cultuur te onderhouden? Tijdens de [Socrateslezing 2026](#) nam Sheila Sitalsing ons mee in een scherpe, essayistische verkenning van de uitdagingen van dit moment. Hier lees je haar verhaal.

Toen het oude Europa volledig was ingestort, het Europa van vóór de grote bloedplas van de Eerste Wereldoorlog en vóór de diepe duisternis van de Tweede, schreef Stefan Zweig zijn laatste boek: *De wereld van gisteren*. Het verscheen in 1942. Daarin blikt Zweig, Oostenrijker, schrijver, geassimileerde Jood ('Jood door toeval' zei hij zelf), humanist, terug op een wereld die verdwenen was – vermoedelijk voorgoed, dacht hij.

Zijn wereld, van kunsten en wetenschap en vooruitgang in het Wenen van de voor-vorige eeuwwisseling. 'De gouden eeuw van de zekerheid', zoals hij die noemde en die twee oorlogen later 'een luchtkasteel' was gebleken – ook al hadden zijn ouders erin gewoond 'als in een huis van steen'.

Werelden storten nooit in een keer in, ze verkruimelen langzaam. Je ziet het pas als het al een tijdje aan de gang is en het je begint op te vallen dat er overal hoopjes kruimels liggen.

' Werelden storten nooit in een keer in, ze verkruimelen langzaam. '

De illusie van langdurige vrede in Europa: al vanaf 2014 verkruimeld na de Russische bezetting van de Krim. Al bleef West-Europa ook daarna nog gewoon olie uit Rusland halen.

De illusie van een wereld waarin iedereen uiteindelijk hetzelfde wil – voorspoed en vrede en zekerheid en persoonlijke vrijheid en individuele ontplooiing: allang verkruimeld, sinds China meer dan twee decennia geleden al in het mondiale zuiden het ene grondstofrijke land na het andere in zijn invloedssfeer begon te halen. Al werden hier nog tot tamelijk recent argeloos technologisch innovatieve bedrijven aan Chinese investeerders verkocht, in het volste vertrouwen dat we hier een geval van win-win te pakken hadden.

De illusie van dit nooit meer: aan flarden gebombardeerd in Gaza.

De illusie van het Westen als baken van licht en paradijs van democratie, vrijheid en rechtsstaat, met Amerika voorop als leider en beschermengel van dit paradijs. Verdamppt sinds, enfin u leest ook weleens een krant.

HET VERKRUIMELLEN KAN JE METEN

Er zijn veel pogingen tot meten van de kwaliteit van de democratie. Ik hanteer de bevindingen van V-dem (varieties of democracy): een onderzoeksproject van de Universiteit van Göteborg dat de kwaliteit van de democratie probeert te vangen in een dertigtal meetpunten. De gehanteerde basiscriteria voor een democratie zijn electoraal (vrije verkiezingen), liberaal (rechtsstaat), participatief (burgers kunnen meedoen), deliberatief (alle belangen worden meegewogen) en egalitair (gelijke toegang tot macht en middelen voor alle sociale groepen).

De grote trend is autocratisering: een democratie in naam die van binnenuit inboet op alle criteria. In de jaren negentig was er nog de alom gedeelde hoop dat democratie het onvermijdelijke eindpunt was voor iedereen die zich had bevrijd van het communisme. Geef ze verkiezingen en het komt goed.

Het kwam niet goed. Al sinds de eeuwwisseling zie je een tendens van autocratisering binnen gevestigde democratieën. Van Polen tot Rusland, van Hongarije tot, inmiddels, de Verenigde Staten. Er zijn verkiezingen, er is een electoraal proces, maar vervolgens begint het grote verkruimelen van binnenuit. In 2004 leefde 49 procent van de wereldbevolking in een autocratie, in 2024 is dat 74 procent.

Dus ja, de oude wereld verkruimelt – opnieuw.

NORMALISERING VAN RECHTS-RADICAAL

In Nederland manifesteert de verkruimeling van de democratische rechtsorde zich in de normalisering van rechts-radicaal gedachtengoed. Extreemrechts – of rechts-radicaal – is 25 na Pim Fortuyn en 20 jaar nadat Geert Wilders de VVD-fractie verliet uitgegroeid tot een gevestigde, zelfstandige, serieuze en omvangrijke stroming in de politiek. Daaromheen hangt een los-vast netwerk waarin naast 'gewone' burgers ook complotdenkers, staatsverlaters, emigranten naar Paraguay en klassieke neo-nazi's zich thuis voelen.

De stroming heeft zich ontwikkeld, ze trekt ook hooggeleerde mensen aan, ze gaat keurig aangekleed over straat, ze is zo genormaliseerd dat haar regeringsverantwoordelijkheid werd gegund. Dit gebeurde in een proces dat netjes begeleid en geacommodeerd is door doorgaans onkreukbare mensen die zeiden dat ze ook maar gewoon tegemoet kwamen aan wat de kiezer graag wilde. Deze kiezer geeft steeds vaker en openlijker blijk van een zwak ontwikkeld democratiebegrip: wij hebben gewonnen dus nu zijn wij de baas en gaan we onze zin doen.

' De kiezer geeft steeds vaker blijk van een zwak ontwikkeld democratiebegrip. '

Als je een migratieachtergrond hebt, is je antenne misschien iets gevoeliger voor de destructieve werking van deze normalisering. Dan vind je Wilders niet 'de beste debater', zoals media jarenlang, echt jarenlang, tamelijk onbekommerd hebben gemeld na verkiezingsdebatten over moslims, moskeeën en een migratiestop. Dan vind je z'n kwalificaties en beledigingen geen goed bedacht entertainment – ga maar na hoe vaak er ongemakkelijk wordt gegiecheld in de talkshowstudio op televisie wanneer een nieuwe trouvaille van Wilders wordt getoond. Nee, dan ervaar je een existentiële bedreiging.

Dan is de vestiging van rechts-radicaal niet een interessante politicologische ontwikkeling, waar ook keurige burgers die heus geen racist zijn op zich wel begrip voor hebben want er zijn ook wel érg veel migranten bij gekomen en ze krijgen wel érg veel kinderen die wel érg hard rijden op fatbikes. Nee, dan is die ontwikkeling een persoonlijke kwetsing.

Er moest een heus onderzoek komen in opdracht van een staatscommissie om vast te stellen dat wanneer politici zich grof uitlaten over gewone Nederlanders die toevallig een migratieachtergrond hebben, het halve internet zich gelegitimeerd voelt om racisme te spuien. Thuis wisten we dat al een tijdje.

IN SLAAP GESUST

Het verkruimelen voltrekt zich dus voor onze ogen, al ziet niet iedereen het misschien even scherp. Hoe heeft dat kunnen gebeuren? Hebben we – u – ons in slaap laten sussen? Het laten gebeuren?

Ik noem een aantal mogelijke oorzaken, de lijst is niet uitputtend:

Om te beginnen: lethargie. Verrassend veel mensen zijn blijven zitten als kikkers in een pan met water dat langzaam aan de kook wordt gebracht. Kikkers springen er overigens uit – dat is ook al wetenschappelijk onderzocht – maar mensen blijven gewoon zitten, zo blijkt. Houd

maar het programma van de LPF uit 2002 tegen het programma van een mainstream liberale partij als de VVD van nu. Wat toen als bijna-fascistisch gold is nu gemeengoed.

Je mag tegenwoordig niks meer zeggen, is een favoriete hedendaagse uitdrukking, maar je mag juist heel veel meer zeggen dan vroeger. De staatscommissie heeft het onderzocht. De taal van Janmaat is tegenwoordig de taal van Bente Becker.

U denkt misschien, mij foppen ze niet, ik voel de temperatuur heus stijgen, ik merk echt wel dat het water borrelt, ik ben een zelfstandig denkend wezen, heb een rotsvast geloof in de eigen rationaliteit. Maar alles went, ook achteloos alledaags racisme.

' Alles went, ook achteloos alledaags racisme. '

Een tweede mogelijke reden waarom het even heeft geduurd voordat de alarmbellen werden geluid over het verkrummen: onderschatting.

Door het bestuurlijk amateurisme waarmee het populisme gepaard gaat, is er de neiging het niet zo serieus te nemen. Kijk ze eens onbeholpen zijn, lachen, kijk Trump eens raar doen, kijk Farage een tandeloze zonderling zijn, kijk Faber eens niks kunnen. Maar het is bloedserieus, en bloedeffectief.

Toen de Gaza-video van Trump uitkwam, met AI-gegenereerde kitsch waarin Gaza wordt omgetoverd in een vastgoedparadijs, werd-ie gretig gedeeld als politieke satire. Een giller was het. Nu is er een Gaza-vredesraad, die al is begonnen met het verdelen van Gaza onder vastgoedontwikkelaars. Er zijn al bouwtekeningen.

Premier Rob Jetten gaat nu de asielnoodmaatregelenwet van oud-minister Faber, die zogenaamd niks kon en die een wet heeft geproduceerd die het nooit zou halen wegens antirechtstatelijkheid en algehele gestoordheid, gewoon uitvoeren. Want ook nette middenpartijen laten zich langzaam gaar koken.

Het idee dat iets zo amateuristisch, zo krankzinnig, zo bizar is dat het nooit echt zal gebeuren, wortelt niet in de werkelijkheid. Sommigen zouden zeggen: het is naïef. Net als het idee dat

mensen doorgaans rationeel zijn, en verstandig, en dat er gedeelde belangen zijn, en dat er een verstandige manier is van dingen doen, en dat iedereen dat ook vindt.

ZELFVERKOZEN BLINDHEID

Dat sluit aan bij de volgende reden waarom de verkrumpling zich misschien heeft voltrokken zonder dat het erg opviel: zelfverkozen blindheid. De vanzelfsprekendheden die zich hier hebben genesteld tussen de oren en in de harten zijn helemaal geen vanzelfsprekendheden.

Bijvoorbeeld: de vanzelfsprekendheid dat de westerse wereldorde van de hele wereld is. Iedereen die niet in het westen is opgegroeid weet dat dit niet zo is, dat de bejubelde wereldorde altijd al slechts voor een select groepje mensen hier heeft gegolden. De rest van de wereld werd altijd al binnengevallen door Amerika of op de vingers getikt door Europa en mocht alleen meedoen met die wereldorde als ze zich conformeerde aan door het westen gedicteerde vrijhandelsregels en economische hervormingen – want die wereldorde ging voor een groot deel over geld verdienen.

Bijvoorbeeld: de vanzelfsprekendheid dat de meeste mensen persoonlijke vrijheid nastreven en persoonlijke ontplooiing. Dat ze verlichte, seculiere individuen willen zijn. We zien iets anders gebeuren: er is behoefte aan geloof in iets groters. Het succes van Forum voor Democratie, de grootste ledenpartij van het land, en een partij met veel heel jonge kiezers, drijft op de mobiliserende kracht van samen onderdeel uit mogen maken van een nieuwe schepping: een nieuwe orde met raszuivere mensen. Bijna honderd jaar geleden dreef de aantrekkingskracht van het fascisme op een vergelijkbaar geloof in een gezamenlijk streven naar grootsheid. Ik heb me een tijdlang verdiept in de beweegredenen van mijn NSB-opa van moederskant om zich negentig jaar geleden aan te sluiten bij het nationaalsocialisme – daar zaten platte overwegingen bij zoals de zucht naar materieel gewin en aanzien, alsmede diep doorvoeld antisemitisme, maar ook de ervaring deel uit te maken van een grootse en meeslepende strijd voor een nieuwe, zuivere wereld.

' Autocratische leiders worden mede gesteund en voortgestuwd door geloofsgemeenschappen. '

Religie kan dit ook bieden. Autocraten maken daar graag gebruik van. Autocratische leiders als Trump en Poetin worden mede gesteund en voortgestuwd door geloofsgemeenschappen. Als ik aan Nederlanders moest uitleggen waarom Desi Bouterse zo lang zoveel steun genoot, en ik begon over zijn bekering tot de Volle Evangeliekerk en over de overweldigende support vanuit die gemeenschap, en over hun redenering dat Bouterse fouten uit het verleden een kwestie waren tussen hem en zijn Almachtige, kreeg ik vaak glazige blikken. Dit land is zo gesecculariseerd, ik kreeg het amper uitgelegd.

Als je blijft geloven in vanzelfsprekendheden die geen vanzelfsprekendheden zijn, kan het heel lang duren voordat het besef indaalt dat het gouden tijdperk van de zekerheid, inderdaad, een luchtkasteel was. Al heb je erin gewoond als in een huis van steen.

Er zijn ongetwijfeld nog veel meer redenen aan te wijzen waarom de verkrumpling zich soms, deels, buiten de eigen waarneming heeft voltrokken. Zoals de zeer comfortabele levens die hier doorgaans worden geleid, in ongekende luxe, waardoor de noodzaak tot om je heen kijken en in verzet komen niet zo wordt gevoeld misschien.

VERZET

Wat moet de humanist met deze wetenswaardigheden? is de vraag die mij werd voorgelegd. Wat is er nodig om de democratische cultuur te onderhouden?

Verzet, is het kortste antwoord. Verantwoordelijkheid nemen, is het iets langere antwoord. Verantwoordelijkheid voor jezelf en je eigen handelen. Voor je eigen acties, je eigen stemgedrag, je eigen opvattingen, je eigen consumptiepatroon, je eigen keuzen, je eigen informatiepositie. Blijf je in de pan met kokend water zitten of stap je eruit.

Daar houdt het niet op. Want je kan niet volstaan met de handen in de lucht gooien en 'aan mij heeft het niet gelegen' zeggen. Je kan, nee: moet, ook medeverantwoordelijkheid nemen voor de omgeving waarbinnen de verkruimeling zich voltrekt. Dat betekent de verantwoordelijkheid om ook anderen te bevragen over hun keuzen, ze uit te dagen, jezelf uit laten dagen, actief te verdedigen wat er te verliezen valt, door naar voren te stappen en te strijden. Want het systeem zijn wij allemaal. Als het systeem faalt, falen iedereen in dat systeem mee.

' Neem verantwoordelijkheid voor je eigen acties, je eigen stemgedrag, je eigen opvattingen. '

Medeverantwoordelijkheid nemen voor het systeem kreeg voor mij een bijzondere lading toen ik erachter kwam dat de grootvader waar ik net al aan refereerde zich tien jaar lang actief en ijverig heeft ingezet voor het nationaalsocialisme en de afbraak van de democratische rechtsorde. Hij had een formele betrekking bij de NSB, ver voor de oorlog al, compleet met uniform en pistool, en heeft zijn loyaliteit volgehouden tot het bittere einde.

Mijn opa heeft niet de gaskamers in Auschwitz bediend, hij deed iets administratiefs in Den Haag en heeft voor zover we konden nagaan geen Joden uit hun huizen gehaald. Maar daar gaat het niet om. Waar het om gaat is dat de gaskamers mede mogelijk werden gemaakt doordat hij ijverig zijn werk deed. Het ene kon gebeuren omdat het andere er was.

Het gebeurde 85 jaar geleden, ik heb die opa amper gekend, hij stierf toen ik 7 was en woonde in een, voor mij, ver buitenland.

Niettemin ben ik in zekere zin medeverantwoordelijk voor zijn daden. Niet juridisch, niet rechtstreeks, niet in Bijbelse zin, niet in termen van een voorouderlijke vloek. Maar als nazaat, als kind van mijn moeder, die de last van schaamte een leven lang zwijgend bij zich heeft gedragen, omdat ze zich niet goed raad wist met dit deel van haar geschiedenis. Ik draag medeverantwoordelijkheid als onderdeel van een omgeving van dierbaren – sommigen al heel lang dood – die van heel dichtbij hebben gezien waar verkeerde keuzes toe kunnen leiden.

Het doortrekken van historische verantwoordelijkheid is heel erg niet humanistisch, zo

verzeerde directeur van het Humanistisch Verbond Robert Bodegraven mij toen wij elkaar spraken in de voorbereiding voor deze avond, want de persoonlijke verantwoordelijkheid eindigt misschien niet bij het hekje van je voortuin, maar wel bij het levende individu.

' Je kan niet volstaan met de handen in de lucht gooien en 'aan mij heeft het niet gelegen' zeggen. '

Ik ben daar niet zo zeker van. Als je eenmaal weet wat zich heeft voltrokken in jouw directe omgeving, in het systeem waarbinnen je functioneert – en een familie is zo'n systeem – dan kan je je niet onttrekken aan de plicht om daar rekenschap van te geven. En aan de plicht om actief de verdediging van de democratische rechtsorde ter hand te nemen.

Door het verhaal door te vertellen, aan de openbaarheid prijs te geven om zo bij te dragen aan een beter begrip van het kwaad. Door te waarschuwen voor naïveteit, want ook toen waren er zelfbenoemde voices of reason die susten dat de soep heus niet zo heet zal worden gegeten. Door te waarschuwen voor het gemak waarmee iedereen besmet kan raken met alleszins redelijk klinkende complottheorieën die zich richten tegen één bevolkings- of geloofsgroep.

WEES NIET ONVERSCHILLIG

Veel nazaten van NSB'ers of SS'ers gaan schoolklas na schoolklas af, geven lezingen, schrijven boeken, praten zich de blaren op hun tong. Omdat ze dit voelen als een verantwoordelijkheid die de geschiedenis ze heeft gegeven. Omdat ze hun vader of moeder, die als kind in de oorlog heeft geleden onder de foute keuzes van diens ouders, hun waardigheid terug willen geven.

Marian Turski, een Pool die Auschwitz heeft overleefd, heeft in dit verband een paar jaar geleden het elfde gebod geformuleerd: gij zult niet onverschillig zijn. Niet onverschillig zijn

impliceert een actieve invulling van het begrip verantwoordelijkheid. Niet onverschillig zijn impliceert handelen, verdediging, strijd, je eigen opvattingen bevragen, die van anderen bevragen.

Dat lijkt me buitengewoon humanistisch.

SPOEDCURSUS DEMOCRATIE

Wereldwijd staat democratie onder druk: rechten worden ingeperkt, macht concentreert zich en groepen worden buitengesloten. Laten we dit zomaar gebeuren? Nee! Kies voor échte democratie. Doe de spoedcursus.

Deze spoedcursus is een wake-up call én een toolkit: hoe hou je je volksvertegenwoordigers scherp en wat kan jij doen voor meer democratie?

BESTEL NU GRATIS